

Preobražaji teorije blagostanja

MARKO DOKIĆ

Pravni fakultet – Sveučilište Crne Gore, 13. Jula 2, 81000 Podgorica, Crna Gora
markodokic@t-com.me

PREGLEDNI RAD – PRIMLJEN: 11/04/16 PRIHVAĆEN: 04/08/16

SAŽETAK: U radu se ispituju preobražaji teorije blagostanja, s osloncem na društveno-povijesne i ideološke prilike koje su utjecale na promjene shvaćanja uloge države. Prvo se analizira ideja blagostanja u škotskom prosvjetiteljstvu, odnosno stara teorija blagostanja po kojoj država nije izvor blagostanja, već je to vlastiti interes. Ova prvobitna teorija blagostanja utemeljena je na učenju škotskih moralnih filozofa koji su, sukladno antropološkom skepticizmu, smatrali da je samoljublje ona antropološka karakteristika koja dovodi do društvenog napretka i da samo vlastiti interes može motivirati ljude da služe drugima. Kasnije, uslijed promijenjenih društvenih i političkih prilika, širenjem uvjerenja da je vladina djelatnost neophodna za slobodu i samorazvitak građana, polako se napušta *laissez-faire* liberalizam, a državni intervencionizam postaje ključni faktor osiguranja društvenog blagostanja. U tom smislu analiziraju se promjene u okviru liberalne tradicije u drugoj polovici XIX. i prvoj polovici XX. stoljeća. Zatim se detaljno ispituje institucionalizirana država blagostanja kao poseban oblik organizacije kapitalističkog društva poslije Drugog svjetskog rata, i njoj svojstvena moderna teorija blagostanja. Na kraju, prikazana je i kritika države blagostanja i samog pojma blagostanja oličena kako u djelu najpoznatijih predstavnika neoliberalnog vala, tako i u politikama konzervativno-liberalnih vlada 80-ih i 90-ih godina XX. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: Blagostanje, država blagostanja, državni intervencionizam, liberalizam, protekcionizam, sloboda.

1. Uvod

Na predavanju u Tokiju 1964. godine, Friedrich August von Hayek (1965), govoreći o terminu “planiranje”, istaknuo je da je korištenje ove inače dobre riječi prepustio svojim protivnicima jer je on zbog uobičajenog poimanja ove riječi u eri kolektizma kao centraliziranog planiranja svih ekonomskih aktivnosti, bio prisiljen svoju kritiku usmjeriti upravo protiv termina “planiranje” (Hayek 2002: 18). Po uspostavljanju države blagostanja (*welfare state*), sličnu

sudbinu doživio je i termin “blagostanje”. Naime, protivnici politike državnog intervencionizma inkorporirani u konzervativno-liberalnu kritiku Keynesove ekonomske politike, počeli su kritizirati riječ “blagostanje”. Blagostanje, budući da ga treba osigurati država različitim skupom mjera socijalne politike, počinje se shvaćati kao prijetnja individualnoj slobodi. Na taj način ideja blagostanja, ideja koja je duboko utkana u samu ljudsku prirodu, postaje meta koja se napada teškom artiljerijom filozofije krajnjeg individualizma. Tako je Henry Hazlitt iskoristio naziv remek-djela individualističke filozofije Herberta Spencera, *Čovjek protiv države (Man vs. the State)*, i svoje djelo u kome kritizira temelje institucionalizirane države blagostanja nazvao *Čovjek protiv države blagostanja (Man vs. the Welfare State)*. Ipak, ne treba kritizirati termin “blagostanje”, već eventualno upotrebu tog termina, budući da je on bio i sastavni dio individualističke filozofije na kojoj se temeljio klasični liberalizam, čije vrijednosti je u drugoj polovici XX. stoljeća reafirmirao konzervativni liberalizam (neoliberalizam).

U političkoj teoriji se pod pojmom blagostanja uobičajeno podrazumijeva da je u društvu osiguran barem minimalan nivo dobrobiti građana i danas je dominantno shvaćanje da je obveza vlade da u tom cilju osigura adekvatan mehanizam društvene pomoći radi podmirivanja osnovnih egzistencijalnih potreba građana. Pri tome, iako se pod blagostanjem može podrazumijevati i dobrobit individua, ono se najčešće poima u kolektivističkom duhu kao opće blagostanje – u smislu dobrobiti svih, odnosno čitavog društva. Pojam “blagostanje” predstavlja jedan od ključnih pojmova političke teorije i obično se vezuje za institucionaliziranu državu blagostanja, odnosno za poseban oblik kapitalističkog društva iz druge polovice XX. stoljeća utemeljen na sveobuhvatnom sustavu socijalne sigurnosti te politici pune zaposlenosti. Po uspostavljanju države blagostanja sa ključnom ulogom vlade u osiguravanju socijalne dobrobiti građana, možemo kazati da je pojam blagostanja u potpunosti inkorporiran u idejni temelj ovog političko-ekonomskog koncepta. Međutim, iako se danas blagostanje najčešće ne razdvaja od vladinih mjera državnog intervencionizma, isprva to nije bio slučaj, što znači da ne postoji opća suglasnost o tome kako treba osigurati blagostanje.

Ideja blagostanja prvi put se jasnije pojavila u XVIII. stoljeću u učenju škotskih filozofa Davida Humea, Adama Smitha te Adama Fergusona, samo što tada ona nije imala ono značenje koje je karakteristično za državu blagostanja i vrijeme aktivne uloge države u raznim sferama društvenog života. A zanimljivo je da ta prvobitna teorija blagostanja nije ni bila nalik suvremenoj teoriji blagostanja koja počiva na keynesijanskoj politici i osjetnoj mjeri državnog intervencionizma, već se zasnivala na potpuno drugačijim principima. Teorija blagostanja mijenjala se zajedno s promjenama države, odnosno pratila je preobražaje države – od minimalne (država kao noćni čuvar), zatim one koja je polako počela preuzimati na sebe aktivniju ulogu na društvenom

planu, prelazeći ono što je Herbert Spencer nazivao “odgovarajućom sferom vlade” (*the proper sphere of government*), pa do krajnje paternalistički uređene države koja se prema svojim građanima odnosila kao prema maloljetnoj djeci. Dakle, o načinima ostvarivanja blagostanja govori teorija blagostanja, koja je zbog nepostojanja uniformnog mišljenja po tom pitanju trpjela preobražaje, prvenstveno na ideološkom polju. Tako je od početne zamisli da se kroz individualnu dobrobit koja se ostvaruje slijedeći vlastiti interes može unaprijediti i opći interes, odnosno dobrobit svih pripadnika društva, došlo do suvremenog poimanja blagostanja koje se više ne osigurava u okviru spontanog tržišnog poretka utemeljenog na privatnom vlasništvu i konkurenciji, već od strane vlade koja na sebe preuzima odgovornost izgrađivanja odgovarajućeg sustava socijalne i ekonomske sigurnosti građana.

Dakle, blagostanje podrazumijeva opću dobrobit, teorija blagostanja nas upućuje na koji način ćemo najbolje postići blagostanje, a država blagostanja predstavlja idejni projekt reorganizacije kapitalističkog društva, utemeljen na političko-ekonomskom skupu vladinih mjera (keynesijanska ekspanzivna fiskalna i monetarna politika, pluralistička demokracija, razgranat sustav socijalne sigurnosti i dr.) kao najprimjerenijem za postizanje blagostanja, odnosno socijalne dobrobiti građana, koji je našao svoje realno utemeljenje u zapadnim društvima u razdoblju poslije Drugog svjetskog rata.

U ovom radu će se analizirati preobražaji teorije blagostanja, prateći društveno-povijesne i ideološke promjene koje su uvjetovale potpuno napuštanje prvobitnog shvaćanja ideje blagostanja i načina na koje bi ga trebalo osigurati, te ispitati sve bitne elemente kako starije, tako i moderne teorije blagostanja.

2. Stara teorija blagostanja: ideja blagostanja u škotskom prosvjetiteljstvu

Kako je istakao Norman Barry (2007: 300),

[p]očeci filozofije socijalne pomoći i teorije kojom se pruža objašnjenje pojma blagostanja i otvorenog i principijelnog opravdanja uplitanja ili neuplitanja države u pružanje onoga za šta se smatra da je ‘dobro’ u smislu blagostanja potiču iz utilitarističkih učenja XVIII. veka, a [i]storijsko poreklo teorije blagostanja nalazi se u ‘škotskoj prosvetčenosti’.

Isprva, blagostanje je označavalo dobrobit i smatralo se da nije zadatak države uspostaviti ga, već da je ono rezultat onoga što Smith zove sustavom prirodne slobode. Ideja blagostanja u škotskom prosvjetiteljstvu izvedena je iz ideje napretka, odnosno društvenog napretka. Škotski moralni filozofi smatrali su da je samoljublje ona antropološka karakteristika koja dovodi do društvenog napretka te da samo vlastiti interes može motivirati ljude da služe

drugima. Kako je pisao Josiah Tucker, protiv samoljublja se ne treba boriti, već mu treba dati takav smjer da se njime može unaprijediti opći interes putem realizacije vlastitoga (navedeno prema: Lakićević 2003: 88). U škotskom prosvjetiteljstvu slijedeće vlastitih ciljeva ne zaslužuje moralnu osudu već naprotiv – moralnu pohvalu. Tako Adam Smith u čuvenom primjeru kaže da je potpuno normalno da ručak ne očekujemo od naklonosti mesara ili pekara, već od njihovog čuvanja vlastitog interesa, te da se stoga mi “ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama, već o njihovim probicima” (Smith 1952: 17). Drugim riječima, čovjek se nikada ne treba osloniti isključivo na naklonost drugih ljudi, već mora pokušati potaknuti njihovu sebičnost u svoju korist. Slijedeći vlastiti interes, usmjeravani nevidljivom rukom (*invisible hand*), ljudi nenamjerno uvećavaju društveno bogatstvo. Tako Smith (1952: 405) kaže:

Svaki se pojedinac stalno trudi, da iznađe najpovoljniju upotrebu za cjelokupni kapital, kojim može raspolagati. Doduše, on ima u vidu svoju vlastitu korist, a ne korist društva. Ali proučavanje vlastite koristi vodi ga prirodno ili, bolje reka-
vši, nužno do toga, da najviše voli upotrebu, koja je za društvo najkorisnija.

Stara teorija blagostanja nigdje ne spominje državu kao odlučujući faktor za osiguranje blagostanja. Dakle, država nije izvor blagostanja, već je to vlastiti interes – ta želja da poboljšamo svoje stanje, koja se “rađa s nama u utrobi majčinoj i nikada nas ne napušta sve do groba” (Smith 1952: 308).

Međutim, teza da samoljublje vodi društvenom napretku, te da blagostanje kao ideja izvedena iz društvenog napretka proizlazi iz slijedećega vlastitog interesa, zahtijeva izvjesnu dopunu. Naime, budući da samoljublje jedne osobe može biti suprotno samoljublju druge osobe, nužno je uspostaviti određeni sustav pravila ponašanja. Kako kaže Hume, nužno je postojanje pravila pravde, koja proizlaze iz “sebičnosti i ograničene štedrosti čovjeka, zajedno sa oskudnom opskrbom koju je priroda stvorila za njegove potrebe” (Hume 1983: 421–422). Riječ je o pravilima o stabilnosti vlasništva, prijenosu vlasništva suglasnošću i ispunjenju obećanja, koja su po Humeu nužna za održanje društva.¹ Pravda predstavlja glavni stup društva bez koga bi se ono moralo u trenutku urušiti i raspasti u atome (Smith 2008: 80). To znači da bez pravde ne može biti ni društvenog napretka ni blagostanja. Dominacija vlastitog interesa uz oskudnost resursa, budući da mogu voditi sukobu i ugrožavanju slobode, predstavljaju ključni razlog za uspostavljanje određenog okvira, odnosno sustava pravila koji bi mogao regulirati koordinaciju ljudi na širem planu – pravila pravde. Ova pravila kao vid regulacije društvenog

¹ Pravila pravde predstavljaju posljedicu Humeova antropološkog skepticizma koji odbacuje kako potpuni altruizam tako i potpuni egoizam te se temelji na postulatu ograničene dobronamjernosti (Miller 1981: 106), pošto se čovjekova velikodušnost rijetko kad proteže dalje od kruga njemu bliskih osoba, i ljudske težnje da se ima više dobara nego što je dostupno.

ponašanja stvara samo iskustvo putem konvencija koje postaju zajedničkim osjećanjem međusobne koristi, i kada se jednom uspostave, ona postaju stvar navike – tog “velikog vodiča ljudskog života” (Hume 1988: 99) te ih ljudi poštuju ne razmišljajući. Isto kao što dva čovjeka u čamcu složno veslaju na temelju konvencije iako nikada nisu jedan drugome dali obećanje, isto tako i pravila pravde potiču iz ljudskih konvencija (Hume 1983: 417).

Na taj način je i ideja blagostanja umetnuta u zamisao o spontanom razvitku društvenih institucija koje predstavljaju, kako je istakao Adam Ferguson, “rezultat ljudskog delovanja, ali ne i sprovođenja ljudskih planova” (Ferguson 2007: 128). Misao škotskog prosvjetiteljstva ne prihvaća mogućnost razvoja društva koji bi počivao na svjesnoj odluci i unaprijed osmišljenom planu ljudskog uma. Ne prihvaća se ideja konstruktivističkog racionalizma kako ne postoje ograničenja moći razuma i da su društvene institucije proizvod razuma. Tako je ideja blagostanja, koje se osigurava na način što svako slijedi vlastiti interes u cilju poboljšanja vlastite dobrobiti te nenamjeravano i nesvjesno doprinosi društvenom napretku i uvećanju bogatstva, učinjena nezavisnom od državnih mjera i vladine akcije. Štoviše, takve mjere bi samo sputavale sustav prirodne slobode, i na taj način onemogućile napredak i blagostanje. Blagostanje “ne može biti osmišljeno svjesnim planiranjem, već nastaje spontano iz slobodne igre individualnih nastojanja” (Barry 2007: 301). Drugim riječima, blagostanje ne može biti rezultat državne intervencije, već slijeđenja vlastitog interesa u okviru slobodnog, samoregulativnog tržišta.

3. Ideja blagostanja u razdoblju širenja državnog intervencionizma

Promjene u shvaćanju pojma blagostanja pratile su promjene države, koje su išle smjerom proširivanja sfere djelovanja vlade i državnog intervencionizma. Naime, liberalizam se u Velikoj Britaniji od svoje klasične forme polako počeo približavati demokraciji i socijalizmu, a država počinje dobivati “pozitivnu” ulogu, u smislu proširivanja aktivnosti vlade na ona područja koje su uslijed izbornih reformi i saniranja posljedica industrijalizacije zahtijevale državnu intervenciju. Riječ je, prije svega, o područjima osiguranja, zdravstva i radnog zakonodavstva. Pozitivni koncept slobode (sloboda “za”) potisnuo je klasični liberalni negativni koncept slobode kao slobode od samovoljne prinude (sloboda “od”) i polako se počelo formirati uvjerenje da je moralna obaveza države građanima osigurati odgovarajuće uvjete za samoostvarenje. A budući da su oskudica, bijeda i siromaštvo prepreka za to, državni intervencionizam postaje kompatibilan sa idejom blagostanja. U promijenjenim društvenim okolnostima, bez države i njene intervencije ne može biti govora o blagostanju – ono se više ne ostvaruje nenamjeravano, na način što pojedinci slijede vlastiti interes. Pošto je država postala ključni faktor osiguranja blagostanja,

počinje se napuštati ideja o samoregulativnom tržištu i spontanom poretku, a zajedno s njom i uvjerenje stare teorije blagostanja da država svojom intervencijom narušava sustav prirodne slobode te guši društveni napredak. Načela *laissez-faire* doktrine kritizira se kao nadvladana, kao i zamisao da je jedina funkcija države zaštita osobe i vlasništva putem zaštite od inozemne agresije, održavanja unutarnjeg mira i dijeljenja pravde. Funkcije države značajno se proširuju, a nova varijanta liberalizma (socijalni liberalizam) prigrlila je niz intervencionističkih mjera u namjeri da se isprave društvene i ekonomske nejednakosti i popravi socijalni položaj određenih kategorija stanovništva. Dakle, formirano je uvjerenje da je država daleko učinkovitija u procesu osiguravanja blagostanja negoli samo tržište.

Iako je uvjerenje da bez aktivne uloge države ne može biti istinskog blagostanja dobivalo sve više pristalica, bilo je i onih koji su i dalje odlučno branili *laissez-faire* načela, ideju o državi kao noćnom čuvaru i protivili se širenju sfere djelovanja vlade. Sveobuhvatnu kritiku državnog intervencionizma u tom vremenskom razdoblju (druga polovica XIX. stoljeća) iznio je Herbert Spencer, smatrajući da takve aktivnosti vlade za krajnji ishod ne mogu imati ništa drugo doli opće zlo. Spencer u svim svojim djelima izričito naglašava da svojim mjerama vlada samo djelomično može ublažiti intenzitet individualne nesreće, ali na širem polju uvijek zaustavlja društveni napredak. Međutim, liberalizam više nije imao onu formu kojoj je bio privržen Herbert Spencer. Nova varijanta liberalizma bila je revizionistička te je otvorila vrata za mnoge ideje koje su klasični liberali smatrali socijalističkim i kao takvim inkompatibilnim sa slobodom. Po Spenceru, sve mjere državnog intervencionizma, odnosno mjere vlade koje nadilaze osnovnu svrhu države – očuvanje zakona jednake slobode² – onemogućavaju individualnu akciju te vode u državni socijalizam, a svaki socijalizam znači ropstvo (Spencer 1982: 55).

Ipak, kritika aktivne uloge vlade u drugoj polovici XIX. stoljeća nije bila takvog intenziteta da je mogla uzdrmati uvjerenje da se bez države i njene intervencije ne može osigurati blagostanje. Na taj način je u Engleskoj socijalizam nastao evolucijski, preobražajima oblika liberalizma, ili preciznije – razvodnjavanjem liberalizma socijalnim elementima. Ovakav evolucijski primjer prelaska iz liberalizma u socijalizam u Velikoj Britaniji opovrgnuo je Marxovo uvjerenje da prelazak u socijalizam mora biti rezultat revolucionarnih promjena. U Engleskoj su se socijalističke tendencije počele uočavati i na intelektualnom i na političkom polju. Na intelektualnom polju je to

² Zakon jednake slobode kao temeljno etičko načelo Spencerove individualističke filozofije predstavlja formulu pravde po kojoj svatko ima slobodu činiti što želi, ali samo ukoliko time ne ugrožava jednaku slobodu drugih (Spencer 1910: 33). Ovakvo formuliran etički zahtjev poslužio je Spenceru kao temelj za kritiku socijalizma i državnog intervencionizma (Dokić 2015: 137–152).

posebno vidljivo kod Johna Stuarta Milla, a posebno kod Thomasa Hilla Greena i fabijevskog socijalizma (George Bernard Shaw, Harold Laski, Sidney and Beatrice Webb), dok je na političkom polju korak k potpunom trijumfu socijalizma bilo formiranje Laburističke stranke 1900. godine.

I u Njemačkoj je protekcionizam izborio pobjedu nad liberalizmom u istom vremenskom razdoblju, pa je u Bismarckovo vrijeme uvedena politika socijalnog blagostanja (Gray 1999: 52). Premda, kako ističe Slaven Ravlić, Bismarckova socijalna država, utemeljena na idejama protekcionizma i intervencionizma, koja je podrazumijevala sustav zdravstvenog osiguranja, naknadu za vrijeme bolesti i starosne mirovine, predstavljala je više primjer paternalističkog konzervativizma koji je kombinirao državnu represiju i socijalne reforme (Ravlić 2013: 89–90). Skupom zakona 80-ih godina XIX. stoljeća (Puljiz 1995: 243–247) Bismarck je regulirao osiguranje od bolesti, nesretnog slučaja, starosti i radne nesposobnosti te na taj način radnike stavio pod zaštitu države. Istovremeno, on je tako radnike odgovorio od socijalističkih revolucionarnih ideja³ i učinio ih vezanima za državu. Tako je protekcionističkom politikom prema radnicima kao siromašnijim građanima uspio stabilizirati politički poredak.

Teorijsko opravdanje za državni protekcionizam dali su tzv. *Kathedersozialisten* (katedski socijalisti), koji su 1872. godine osnovali Društvo za socijalnu politiku, i time postavili temelje one forme države koju ćemo u drugoj polovici XX. stoljeća nazivati državom blagostanja.⁴ Oni su bili protivnici *laissez-faire* liberalizma te su ukazivali na nužnost da se radnici stave pod zaštitu države, koja će intervencionističkim mjerama umanjiti posljedice djelovanja slobodnog tržišta. Istovremeno, oni su ukazali da će se takvim vidom protekcionističke politike radnici odgovoriti od socijalističkih zagovornika revolucionarnih promjena i izravno vezati za poredak. Na taj način su još prije reformi iz područja socijalnog zakonodavstva stvorene pretpostavke za Bismarckov paternalistički konzervativizam.

Dakle, protekcionističko-intervencionistička državna politika koja se posebno počela provoditi posljednjih desetljeća XIX. stoljeća označila je početak kraja liberalne ere, a time i teorije blagostanja po kojoj blagostanje predstavlja rezultat društvenog napretka koji se postiže spontano. Ipak, kako kaže Gray, u cjelini gledano, u Europi je sve do Prvog svjetskog rata postojao liberalni poredak, da bi ga konačno Prvi svjetski rat razbio na komade (Gray 1999: 53).

³ Bismarck je vodio žestoku borbu protiv Socijaldemokratske stranke, i u tom cilju su donijete mjere za borbu protiv socijalizma (zabranjivanje socijalističkih skupova i udruženja i sl.).

⁴ Izraz *welfare state* vodi porijeklo od njemačkog izraza *Wohlfahrtsstaat*, koji je, po njemačkim povjesničarima XIX. stoljeća, označavao “najpozitivnije aspekte policijske akcije (*Polizeistaat*) koje su se ticale kontrole cijena žita, borbe protiv skupoće i sl.” (Puljiz 1995: 245).

Razdoblje između dva svjetska rata obilježilo je konačno napuštanje načela *laissez-faire* ekonomije, sve prisutniji državni intervencionizam uzrokovao ratovima i ekonomskom krizom, kao i postavljanje temelja za projekt države blagostanja koji će nakon Drugog svjetskog rata postati dominantan oblik za kapitalistička društva Zapada. U SAD-u F. D. Rooseveltova politika *New Deal*-a, a u Velikoj Britaniji Keynesova ekonomska teorija i Beveridgeov izvještaj iz 1942. godine (*Social Insurance and Allied Services Report*) doprinjeli su stvaranju općeg uvjerenja u nužnost društvenih reformi i vladinog intervencionizma. Na taj način je liberalizam sa socijalnim ciljevima, odnosno socijalni liberalizam (u SAD-u *welfare* liberalizam), postao ona intelektualna struja koja je iznjedrila državu blagostanja. Tad je došlo do izražene podjele u okviru liberalne tradicije na one tradicionalne liberale koji su i dalje bili odani idealima klasičnog liberalizma i reformističke, socijalne liberale koji su odbacili *laissez-faire* doktrinu i postizanje blagostanja vezali za državnu politiku interveniranja i širok spektar mjera u cilju osiguranja socijalne sigurnosti građana. Tako su se od velike ekonomske krize 1929. godine u SAD-u tradicionalni liberali počeli nazivati konzervativcima, dok su socijalni, *welfare* liberali zadržali naziv liberala (Ravlić 2013: 56).

Sve ove ideološke i društvene promjene uzrokovale su i preobražaje teorije blagostanja, od one prvobitne po kojoj blagostanje nije ovisilo o vladinoj intervenciji, do one izmijenjene po kojoj blagostanje nema bez aktivne uloge države. Suprotno postavkama stare teorije, blagostanje se počinje povezivati s preraspodjelom te se shvaća isključivo kolektivistički, kao socijalno blagostanje. Ali, preobražaj teorije blagostanja otvorio je jedno od bitnih pitanja političke teorije – pitanje odnosa (individualne) slobode i blagostanja, pitanje na koje će pobornici individualističke filozofije dati jedan, a predstavnici umjerenog kolektivismu i institucionalizirane države blagostanja drugi odgovor. Istovremeno, uspostavljanjem države blagostanja u zapadnim kapitalističkim društvima došlo je do žustre neoliberalne kritike samog termina “blagostanje”, koji se počinje promatrati kao najveći pojmovni neprijatelj individualnoj slobodi. Na taj način je institucionalizirana država blagostanja, i glomazan sustav socijalne sigurnosti na kome se temeljila, natjerala tradicionalne pristalice vrijednosti klasičnog liberalizma da se odreknu upotrebe riječi “blagostanje”, riječi koja je bila sastavni dio početne liberalne teorije koja je, kao što smo vidjeli, prvi put jasno oblikovana u škotskom prosvjetiteljstvu.

4. Moderna teorija blagostanja: blagostanje i institucionalizirana država blagostanja

Dok je u Sovjetskom Savezu i državama Istočne Europe pod njegovim utjecajem bio dominantan dogmatski, staljinistički marksizam sa sveobuhvatnim sustavom centralnog planiranja, na Zapadu je nakon Drugog svjetskog rata

institucionalizirana država blagostanja, utemeljena na idejama socijalnog liberalizma i Keynesovom intelektualnom nasljeđu. Na pitanje što se točno podrazumijeva pod državom blagostanja nije jednostavno dati preciznu definiciju, ali je neosporno da je riječ o skupu značajnih državnih mjera usmjerenih prema osiguranju socijalne sigurnosti. Harry Street za institucionaliziranu državu blagostanja kaže sljedeće: “Država regulira naše živote više nego ikada ranije. Mi se obraćamo državi da nam osigura sigurnost i pomoć u različitim oblicima. To je ono što ja podrazumijevam pod državom blagostanja” (Street 1975: 1). Međutim, institucionalizirana država blagostanja ne podrazumijeva samo razvijen sustav socijalne sigurnosti, već je treba shvatiti u širem kontekstu – “kao poseban oblik organizacije kapitalističkog društva, koje ima tri karakteristična obeležja: mešovitu privredu zasnovanu na keynesijanskoj politici, pluralističku (masovnu) demokratiju i veoma razvijen sistem socijalne sigurnosti” (Nedović 1995: 5).

Keynes je smatrao da u vrijeme ekonomskih kriza mehanizam samoreglativnog slobodnog tržišta i *laissez-faire* načela ne mogu dovesti do željenog rezultata, već da je to u stanju osigurati isključivo aktivna uloga države i njena protekcionistička politika. Iako ga je kritizirao, Keynes nije bio protivnik kapitalizma te je smatrao tržišni sustav najboljim rješenjem, a on se u doba krize, po njemu, može spasiti samo osjetnim državnim intervencionizmom. Kritizirao je klasično učenje da tržište uvijek može samo uspostaviti ravnotežu te se zalagao za politiku pune zaposlenosti. Tradicionalna doktrina, odnosno, kako kaže Keynes (2013: 41–42), “ricardijanska nauka o privredi, koja čini osnovu svega čemu su nas učili tokom više od jednog stoleća”, dovela je do toga da je “Ricardo zavladao Engleskom isto onako potpuno kao Sveta inkvizicija Španijom”. Dakle, osporavajući klasičnu ekonomsku teoriju (Keynes 2013: 14–32), Keynes je preporučivao državnu intervenciju na tržištu. Na taj način je njegova ekonomska misao nakon Drugog svjetskog rata postala sastavni dio koncepta države blagostanja.

Osnovne karakteristike države blagostanja bile su: politika pune zaposlenosti, stabilizacija cijena, pojačana uloga sindikata, preraspodjela prihoda u korist siromašnijih građana putem progresivnog oporezivanja, kao i čitav niz mjera usmjerenih prema osiguranju socijalne sigurnosti građana. Dakle, moderna teorija blagostanja, karakteristična za institucionaliziranu državu blagostanja, podrazumijevala je da država svojom ekspanzivnom monetarnom i fiskalnom politikom i razvijenim sustavom socijalne sigurnosti predstavlja ključni faktor osiguranja blagostanja. Mjere državnog intervencionizma i protekcionizma postale su osnovni instrumenti koje vlada koristi u tom cilju. Ukratko, država blagostanja nastala je kako bi došlo do stabilizacije i harmonizacije tržišne privrede, budući da se Keynesova ekonomska misao protivila ideji da do društvenog napretka, a time i blagostanja, može doći uslijed djelovanja nevidljive ruke tržišta. *Welfare* kapitalizam, kao posebna

vrsta kapitalizma u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata, osigurava institucionalni poredak koji nadilazi minimalnu pravnu strukturu koju zahtjeva tržište (Gearey 2012: 3). Drugim riječima, ideja održavanja pravde (kroz zaštitu osobe i vlasništva) kao osnovne funkcije minimalne države *laissez-faire* liberalizma nije više bila pogodna za institucionalni okvir koji je zahtijevala država blagostanja.

Temelj za uspostavljanje države blagostanja u Velikoj Britaniji bio je već spomenuti Beveridgeov izvještaj iz 1942. godine, koji će nam pomoći sagledati dvije ključne stvari na kojima počiva institucionalizirana država blagostanja – pozitivno poimanje slobode i državni intervencionizam koji nužno prati takvo značenje slobode. Dakle, nema govora o blagostanju ukoliko država nema pozitivnu ulogu koja se odražava u širokom nizu mjera koje država provodi u cilju osiguranja socijalne sigurnosti građana i borbe protiv raznovrsnih socijalnih nevolja.

Beveridgeov izvještaj se temeljio na ustrojstvu sustava socijalnog osiguranja kao elementa sveobuhvatne politike socijalnog napretka i kooperaciji između pojedinca i države u cilju postizanja socijalne sigurnosti. Utemeljen je na konceptu pozitivne slobode koji je podrazumijevao aktivnu ulogu države u osiguranju adekvatnih uvjeta za samorazvoj pojedinaca i težio razvijanju sustava osiguranja koji će moći osigurati stabilne prihode u cilju borbe protiv: siromaštva (sloboda od siromaštva), bolesti (sloboda od bolesti), neznanja (sloboda od neznanja), prljavštine (sloboda od prljavštine) i nezaposlenosti (sloboda od nezaposlenosti). Zapravo, ovdje je riječ o jednoj vrsti kvazi-negativne koncepcije slobode, budući da se sloboda shvaća kao sloboda “od”, ali ne kao sloboda od samovolje i pravno neutemeljene prinude, kako je podrazumijevao koncept slobode kome su bili privrženi tradicionalni liberali, već kao sloboda od nosećih socijalnih problema. Međutim, budući da se socijalni problemi ne mogu rješavati bez aktivne uloge vlade i osjetnog državnog intervencionizma, ova kvazi-negativna koncepcija slobode nužno prerasta u pozitivnu koncepciju jer država ima obvezu da sveobuhvatnim mjerama socijalne politike osigura takve socijalne uvjete u kojima nema značajnijih prepreka za samorazvoj, uvjete u kojima će se svaka individua moći razvijati kao autonomna osoba i biti slobodna. Drugim riječima, nema slobode bez državne intervencije. A kako je blagostanje direktna posljedica državnog intervencionizma, onda možemo reći da bez blagostanja nema slobode. Ovo je stav potpuno suprotan tradiciji klasičnog liberalizma i staroj teoriji blagostanja, po kojoj se samo omogućavanjem (individualne) slobode može osigurati istinsko blagostanje.

Međutim, teza da bez blagostanja nema slobode zahtijeva preciziranje. Jer, ako samo država može osigurati blagostanje, a ono je opet nužno da bismo mogli govoriti o slobodi, onda država može poduzimati i prisilne djelatnosti prema pojedincima kako bi osigurala blagostanje i slobodu. Ovo je zapravo

koncept Rousseauovog paradoksa slobode, po kome političko tijelo (država) može prisiliti pojedinca da bude slobodan (Rousseau 1993: 38), što dalje implicira da država bolje od samih pojedinaca zna što je to što je potrebno da bi oni uistinu mogli biti slobodni. Dakle, nužno je blagostanje, ali se ono počinje vezivati za drugu ideju – ideju jednakosti, odnosno negativno formulirano: ideju uklanjanja društvenih nejednakosti. Na taj način su zagovornici aktivne uloge vlade jednakost stavili ispred slobode i ostvarenje slobode učinili izravno ovisnim o državnom intervencionizmu kome se pribjegava radi osiguranja jednakosti.

Institucionalizirana država blagostanja idejno se temelji na nizu državnih mjera kojima treba ostvariti blagostanje. Ove mjere su najčešće prinudnog karaktera (oporezivanje, obvezno socijalno osiguranje), ali se smanjenje individualne slobode koje one nužno uzrokuju, u okviru politike države blagostanja pravda smanjenjem ekonomske i socijalne nejednakosti što osigurava država svojim intervencionizmom i protekcionizmom. Država kao glavni faktor osiguranja blagostanja može, dakle, prinudnim djelatnostima ugrožavati slobodu ukoliko se one poduzimaju u cilju ispravljanja društvenih nejednakosti. Na taj je način ideja blagostanja u suvremenoj teoriji postala neraskidivo povezana s jednakošću, za razliku od stare teorije koja je blagostanje vezala za individualnu slobodu.

Problem je, međutim, što se jednakost na kojoj inzistiraju pobornici moderne teorije blagostanja može osigurati isključivo kršenjem jednog vida jednakosti na kome su inzistirali tradicionalni liberali – jednakosti pred zakonom. Jer, kako je fabijevski socijalist Harold Laski govorio, uspostavljanje socijalne jednakosti ne podrazumijeva jednakost tretiranja, već predstavlja ideju niveliranja:

To je pokušaj da se svakom čoveku pruži koliko god je više moguće, ista prilika da iskoristi one snage kojima raspolaže [...] da tamo gde društvo različitim osobama pruža različite tretmane; to društvo bude u stanju da te različitosti objasni potrebama opšteg dobra. To znači priznavanje neophodnih potreba za sve – u ishrani, na primer, u odeći ili u krovu nad glavom – pre nego što se bilo kome posebno prizna neka potreba koja nije neophodna (Laski 1985: 186).

Budući da ljudi nisu istog socijalnog i ekonomskog statusa, prema njima se, u cilju otklanjanja tih nejednakosti, mora različito postupati. Time se krši načelo jednakosti pred zakonom koje podrazumijeva jednakost tretiranja. Moderna koncepcija blagostanja suprotstavljena je temeljnoj ideji klasičnog liberalizma, ideji vladavine prava (u izvornoj, metapravnoj formi), a u sebe je inkorporirala pitanja socijalne pravde kao vrste distributivne pravde. Dok je vladavina prava kao zamisao o ograničenju vlasti radi zaštite individualne slobode kroz općenitost zakona osiguravala jednakost pred zakonom, s druge strane ostvarivanje socijalne jednakosti podrazumijevalo je da zakoni više

nisu općeg karaktera jer treba popraviti položaj samo određenih kategorija građana. Istovremeno, država je svojim protekcionističkim mjerama ostavila širi prostor za arbitrarnost. Jer, ukoliko se poslužimo Laskijevim citiranim odlomkom, postavlja se pitanje: Koje su to sve potrebe koje možemo smatrati nužnima? Ili: Je li doista riječ o objektivnim potrebama ili možda samo o zamaskiranim željama?

Kako god, teorija socijalne pravde postaje sastavni dio suvremene teorije blagostanja jer je usmjerena prema uklanjanju društvenih nejednakosti koje se smatraju preprekom za postizanje blagostanja. Pošto je ideja jednakosti postala neodvojiva od ideje blagostanja, i sukladno tome državna je intervencija učinjena nezaobilaznim mehanizmom koji je nužan za blagostanje (i ostvarenje slobode), socijalnu pravdu prvenstveno treba promatrati kao zahtjev za jednakom ili pravičnom raspodjelom dobara jer samo pojedinac koji je u potpunosti autonoman i kome ne manjkaju resursi može biti slobodan. Vidimo da je u okviru suvremene teorije blagostanja došlo do promjena i u shvaćanju slobode i u shvaćanju pravde – negativnu slobodu i proceduralnu teoriju pravde⁵ *laissez-faire* liberalizma, zamijenili su specifično pozitivno shvaćanje slobode i egalitarna teorija socijalne pravde *welfare* liberalizma. Dakle, socijalna pravda našla je svoje mjesto u dijelu liberalne tradicije koji je davao prednost jednakosti u odnosu na slobodu (Dworkin 2001; Rawls 1998), tako da ispravljanje društvenih nejednakosti mjerama vlade nije više bilo kompatibilno sa shvaćanjem pravde koje je bilo svojstveno početnoj fazi liberalne epohe, po kome je pravda podrazumijevala jednakost tretiranja. Ali, država blagostanja se, pored socijalne pravde, temelji i na ideji solidarnosti, koja pretpostavlja pravne i administrativne kriterije distribucije društvenih resursa i osigurava temelje za univerzalni *all-inclusive* sistem blagostanja (Gearey 2012: 5). U okviru suvremene teorije blagostanja, blagostanje i solidarnost neraskidivo su povezani i smatraju se bitnim elementima dobrobiti društva.

Bit države blagostanja je u vladinim protekcionizmom određenim minimalnim standardima, koji se odnose na dohodak, ishranu, zdravlje i obrazovanje, zajamčenim svakom građaninu kao političko pravo, a ne kao milostinja, s tim što rame uz rame sa socijalnim službama, kako je ukazao Titmuss (navedeno prema Cranston 1985: 4), stoje i drugi oblici socijalnog blagostanja, kao npr. fiskalno blagostanje (kroz porezni sustav u obliku olakšica za određene troškove) i blagostanje u području radnog zakonodavstva (povlastice iz radnog odnosa kao što su isplate u slučaju bolesti, plaćeni odmori i sl.). Institucionalizirana država blagostanja podrazumijeva aktivnu, “pozitivnu” ulogu države kako bi se stvorili nužni uvjeti za društveno blagostanje, a takva

⁵ Proceduralna teorija pravde temelji se na postojanju općih pravila kojima se štite osoba i vlasništvo, a reduciraju arbitrarnost budući da djeluju neutralno. U suvremenoj političkoj teoriji, ovakvo shvaćanje pravde tipično je za Hayeka i Nozicka.

uloga države temelji se na različitim vrstama pomoći i olakšica za siromašnije slojeve društva, u ekonomskom, društvenom ili političkom smislu (Cranston 1985: 5).

Međutim, borba protiv bijede i siromaštva bila je u rukama vlade i prije uspostavljanja države blagostanja. Naime, još je Elizabethanski zakon o sirotinji iz 1601. godine predviđao oblike pomoći za siromašne – npr. tzv. radne domove ili radna skloništa (*workhouses*) u kojima su oni kojima je bila ugrožena egzistencija mogli pronaći smještaj i posao. Kasnije, 1834. godine donesen je Novi zakon o siromašnima koji se temeljio na Benthamovu utilitarizmu i Malthusovoj teoriji o stanovništvu, po kojoj se stanovništvo uvećava bržom stopom od proizvodnje hrane, odnosno dolazi do uvećanja stanovništva geometrijskom progresijom, dok se proizvodnja hrane uvećava samo aritmetičkom progresijom (Malthus 2007: 5). Naravno, i tada je postojao otpor *laissez-faire* liberala ovakvim mjerama vlade, a najjasnije je izražen u djelu Herberta Spencera, koji je govorio da je od svih vidova pomoći siromašnima najgora ona u vidu sirotinjskih zakona budući da proturječi ograničenju državnih funkcija i ugrožava individualnu slobodu (Spencer 1978: 393–409). Po njemu, mnogo manje zla donose drugi oblici kao što su pomoć siromašnima od strane spontano organiziranih društava u čije se fondove dobrovoljno daju prilozima i pomoć koja se pruža osobno.

Međutim, u odnosu na prethodno razdoblje u kome je država također imala određenu ulogu u borbi protiv siromaštva, institucionalizirana država blagostanja donosi jednu značajnu novost – u sustav socijalnog osiguranja su na kraju uključeni skoro svi građani, a ne samo siromašni. Ideja preraspodjele od bogatih siromašnima i različiti oblici socijalne pomoći postaju sastavni dijelovi vladine protekcionističke politike, čime je zamisao *laissez-faire* liberala o minimalnoj ulozi države (zaštita vlasništva i osobe) u potpunosti marginalizirana. Zahtjevi za zdravstvenom zaštitom, obrazovanjem, mirovinama, više se ne promatraju kao želje, već kao potrebe koje su nužne u modernom društvu, nešto bez čega ne može biti blagostanja. Kako ističe Barry, ovi zahtjevi postaju “suštinski elementi razumnog života, tako da je racionalno održavati ih putem oporezivanja ili prinudnih mehanizama socijalnog osiguranja” (Barry 2007: 305).

Dakle, institucionalizirana država blagostanja, u filozofskom smislu, postaje svojevrсна sinteza: (1) pozitivnog poimanja slobode (nema samoostvarenja u uvjetima siromaštva i oskudice, pa zato uloga države postaje ključna), (2) državnog intervencionizma (da bi osigurala adekvatne uvjete, država ima obavezu interveniranja), (3) protekcionističke prinude u području socijalne pomoći (što znači da država bolje od samih pojedinaca zna šta im je potrebno da bi bili slobodni) i (4) ideje o preraspodijeli koju zahtijeva socijalna pravda (siromašni tako imaju pravo na preraspodjelu od bogatih, nezaposleni od zaposlenih itd.). Drugim riječima, dok je klasični liberalni pristup problemu

socijalne pomoći bio utemeljen na uvjerenju da zbog nedostatka financija ljudi imaju potrebu za određenim oblicima državne pomoći, država blagostanja podrazumijeva da uobičajeni socijalni položaji koje zauzimaju daju ljudima pravo na takvu pomoć te da ti položaji uzrokuju objektivne potrebe (Barry 2007: 306).

Na kraju, treba ukazati na jedan problem koji prati ovakav oblik organizacije društva. Naime, državni intervencionizam i osjetne mjere vladinog protekcionizma u cilju stvaranja društvenog blagostanja zahtijevaju postojanje velikog broja javnih službi u različitim sferama društvenog života, što vodi uspostavljanju sveobuhvatnog birokratskog mehanizma. Međutim, pristalice nove *welfare* teorije ispustili su iz vida činjenicu da ove javne službe ne moraju uvijek raditi u općem interesu. Tako Cranston (1985: 232) ukazuje na svojevrstan paradoks birokracije koja prati državu blagostanja, koji se očituje u tome što birokrati mogu samo prividno biti posvećeni širem javnom interesu i interesima određenih korisnika, dok se u stvarnosti vrlo često događa da negiraju interese kojima bi trebali služiti. Javne službe na kojima se temelji država blagostanja, čiji je cilj društveno blagostanje, zapravo su “udaljene, nepouzdana i katkad očigledno ugnjetavačke” (Cranston 1985: 233).

Dakle, institucionalizirana država blagostanja i suvremena teorija blagostanja suočile su se s jednim problemom – razgranata birokracija postaje odgovorna za društveno blagostanje i njegov glavni jamac, a s druge strane ona sama postaje prijjetnja postizanju društvenog blagostanja uplićući se u osobni život pojedinaca, gušeći njihovu autonomiju i privatnu inicijativu. Na taj način državni paternalizam postaje sputavatelj individualnog i društvenog napretka, a time i individualnog i društvenog blagostanja.

5. Konzervativno-liberalna kritika države blagostanja

Konzervativno-liberalna politika dala je blagostanju drukčiji kontekst i redefinirala taj pojam dovodeći ga u vezu s rasipanjem, birokracijom i neefikasnošću, koji je u najboljem slučaju trebao pomoći siromašnima, slabima i nesposobnima za rad, pa je tako u Britaniji nakon Thatcher i Majora postalo vrlo teško tvrditi da blagostanje nije samo za siromašne, već u interesu svih (Gearey 2012: 42). U SAD-u konzervativno-liberalnu politiku najbolje može ilustrirati Reaganova poruka Amerikancima: “Država nije rješenje za naše probleme, država je problem” (navedeno prema Ravlić 2013: 92). Dakle, na proširivanje područja djelovanja vlade više se ne gleda blagonaklono te se oživljava stav klasičnog, *laissez-faire* liberalizma, da državni intervencionizam na širem planu uvijek uzrokuje opće zlo. Politika države blagostanja u neoliberalnom valu biva podvrgnuta žestokoj kritici jer se smatralo da vodi u socijalizam, u kome, s te točke gledišta, nužno dolazi do potiskivanja individualne slobode. Neoliberalni su smatrali da je sloboda dragocjenija od blagostanja

te da se samo omogućavanjem slobode može osigurati istinsko blagostanje. Međutim, kao što je na početku naznačeno, pojam “blagostanje” u konzervativno-liberalnoj misli postaje predmet kritike i jedan od najomraženijih u političkom rječniku. Ipak, držeći se nepovredivog značaja individualne slobode i stoga kritike vladine protekcionističke politike i naraslog državnog intervencionizma, svi predstavnici konzervativnog liberalizma nisu imali jednak stav kad je riječ o kompatibilnosti države blagostanja s individualnom slobodom. Dok je Hayek pravio trodijelnu podjelu ciljeva države blagostanja – oni koji se mogu realizirati bez posljedica po individualnu slobodu, oni koji se mogu realizirati samo u izvjesnoj mjeri i po mnogo veću cijenu no što ljudi zamišljaju te oni koji su inkompatibilni sa slobodnim društvom, a koji su posebno dragi socijalistima (Hayek 1998a: 224) – Mises je smatrao da u državi blagostanja nema prostora za individualnu slobodu te je i kritizirao pokušaj da se načini distinkcija između socijalizma i države blagostanja, navodeći da je Hayek “pogrešno procijenio karakter države blagostanja” (navedeno prema Ebenstein 2003:195).

Konzervativno-liberalna kritika države blagostanja bila je sveobuhvatna kritika državnog intervencionizma i protekcionizma, no u osnovi se može svesti na kritiku politike pune zaposlenosti, razvijenog sustava socijalne sigurnosti te paternalizma koji nužno prati takvu organizaciju države. Pošto se politika pune zaposlenosti zasnivala na konstantnom monetarnom pritisku, ona je za sobom povlačila inflaciju. Keynes je stvorio uvjerenje da je monetarna ekspanzija, sve dok stvara dodatno zaposlenje, nešto bezopasno, nešto što uzrokuje više koristi no štete. Međutim, kako ističe Friedrich August von Hayek, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju za 1974. godinu i jedan od vodećih mislitelja neoliberalnog vala čije su ideje našle realno utemeljenje u politikama konzervativno-liberalnih vlada 80-ih i 90-ih godina XX. stoljeća,⁶ stanje opće nezaposlenosti od kojeg je pošao Keynes prije je izuzetak te ne može biti sigurno da će politika koja je djelotvorna u tom smislu, istovremeno biti korisna i kad je riječ o međustanju “u kome se najčešće ekonomski sistem i nalazi, u kome je značajna nezaposlenost ograničena na određene industrije, profesije ili lokalitete” (Hayek 2002: 166). Drugim riječima, zaposlenost se ne može povećati uvećanjem potražnje, budući da između plaća i zaposlenosti ne postoji jednosmjerna uzročna veza, pa kad nezaposlenost nije podjednako rasprostranjena, nema garancija da će dodatni troškovi odlaziti tamo gdje se stvara dodatna zaposlenost. Dakle, postoji opasnost da će doći do inflacije prije no što se poveća zaposlenost. Hayek je smatrao da inflacija predstav-

⁶ 1991. godine Hayek je dobio Predsjednički orden slobode (*Presidential Medal of Freedom*) od strane američkog predsjednika Georgea Busha, a 1984. godine imenovan je za člana Reda prijatelja časti (*Order of the Companions of Honour*) od strane kraljice Elizabete II, na prijedlog tadašnje britanske premijerke Margaret Thatcher, za doprinos u istraživanju ekonomije.

lja posljedicu kratkovidosti, te se ukazuje samo kao privremeno ohrabrenje. Stoga, po njemu, ekonomska politika, “više nego bilo koja druga, mora da bude politika na duge staze, koju manje vode trenutne urgentne potrebe nego razumevanje posledica na duge staze” (Hayek 2002: 173). Kako Hayek (1998b: 68) kaže u *Kobnoj ideji (The Fatal Conceit: The Errors of Socialism)*, Keynesova je osnovna greška bila ta što je prednost davao predvidljivim efektima u odnosu na tradicionalna apstraktna pravila te što je opravdavao

[...] svoja ekonomska gledišta i svoju opštu veru u upravljanje tržišnim poretom na osnovu toga što smo “dugoročno svi mrtvi” (tj. nije važno koliko štetu napravimo; ono što se računa je sadašnji trenutak, kratkoročnost – koja se sastoji od javnog mišljenja, zahteva, glasova i svih stvari i podmićivanja demagogije).

Konzervativno-liberalna kritika razgranatog sustava socijalne sigurnosti u vezi je s kritikom uvećanja birokratske mašinerije i paternalizma koji je rezultat proširene uloge države u okviru *welfare* kapitalizma. Iz kuta konzervativnog liberalizma, socijalna pomoć označava milostinju, ali je to maskirano činjenicom da se ovo pravo daje svima. Oспорava se politika i propaganda države blagostanja koja opravdava izdvajanja za mirovinski fond kao nešto što je nužno i korisno, uz navođenje argumenata da bi bilo mnogo bolje kad bi poslodavac umjesto državi novac davao direktno zaposlenima, koji bi mogli kupovati osiguranje od privatnih osiguravajućih društava. Također, neoliberalna kritika nije zaobišla ni sustav zdravstvenog osiguranja te ideju besplatne zdravstvene zaštite, koja počiva na uvjerenju da se medicinske potrebe mogu objektivno utvrditi i da se moraju zadovoljiti u svakom slučaju, uz uvjerenje da je to ekonomski izvodivo (Hayek 1998a: 255). Dakle, kritizira se Beveridgeovo stajalište da postoji objektivno mjerilo na temelju kojeg se može utvrditi koje su to medicinske usluge koje treba osigurati svima. U tom smislu, Hayek (1998a: 255–256) kaže:

Nema objektivnog merila za procenu koliko puno nege i zalaganja iziskuje neki pojedinačan slučaj. Uz to, napretkom medicine postaje sve jasnije da nema nikakve granice iznosu koji bi mogao unosno da se potroši ne bi li se učinilo sve što je objektivno moguće. Štaviše, takođe nije tačno da u našim individualnim viđenjima sve što bi još moglo da se učini da se osiguraju zdravlje i život ima apsolutnu prednost nad drugim potrebama. Kao i u svim drugim odlukama u kojima nemamo posla s izvesnostima već s verovatnoćama i slučajem, stalno preuzimamo rizike i odlučujemo na osnovu ekonomskih obzira da li određena predostrožnost to zavređuje, to jest, sravnjujući rizik sa drugim potrebama. Da bi sačuvao svoje zdravlje, čak i najbogatiji čovek obično neće učiniti sve ono što medicinsko znanje omogućava, možda zato što se druge preokupacije takmiče za njegovo vreme i energiju [...] Iako se nikome od nas ne dopada činjenica da treba da sravnjujemo nematerijalne vrednosti, poput zdravlja i života, s materijalnim koristima i mada bismo voleli da ovakav izbor nije nužan, svi moramo, zbog činjenica koje ne možemo da menjamo, praviti takav izbor.

Kritika konzervativnih liberala bila je usmjerena i na davanja u slučaju nezaposlenosti, progresivno oporezivanje i prisilnu⁷ djelatnost sindikata, no priroda ovog rada koja je više usmjerena na filozofske i ideološke razloge preobražaja teorije blagostanja ne dopušta detaljnije bavljenje tim pitanjima. Stoga ćemo dio posvećen konzervativno-liberalnoj kritici države blagostanja završiti jednim od centralnih problema suvremene političke filozofije – problemom paternalističke vlade koji je nužna posljedica državnog intervencionizma institucionalizirane države blagostanja.

Svrha države blagostanja je da građanima osigura sigurnost i blagostanje kroz izrazitu dozu državnog intervencionizma (politika pune zaposlenosti, sustavi socijalne sigurnosti, stambena politika, javni radovi, privredni planovi, radničko zakonodavstvo, državni krediti, sindikalni pokreti), a time i društvenu dobrobit. Međutim, po neoliberalima, ovakva briga države za dobrobit svojih građana nosi sa sobom opasnost po individualnu slobodu.

Je li građanima doista potrebna takva skrbnička briga vlade? Ukoliko jest, znači li to da građani nisu sposobni sami donositi odluke koje se tiču ostvarenja njihovih osnovnih ciljeva, odnosno, je li građanima nužna paternalistička vlada koja će im, kao da su maloljetni, govoriti što je to što je za njih dobro i što je to što je u njihovom interesu. Međutim, usporedba ovakve vlasti s očinskom, iako je uobičajena u konzervativno-liberalnoj kritici institucionalizirane države blagostanja, nije najadekvatnija. Jer, postoji jedna ključna razlika između odnosa otac – djeca i vlada – narod. Naime, dok očinska vlast posjeduje elemente dobročinstva prema djeci, kontrola koju vrši država nema ni najmanje elemenata dobročinstva usmjerenog prema svojim građanima. Štoviše, građani se nalaze u ulozi dobrotvora prema državi. Ovo je najjasnije u političkoj filozofiji uočio najpoznatiji predstavnik ideala minimalne države *laissez-faire* liberalizma i individualizma, Herbert Spencer, koji u *Principima etike* (*The Principles of Ethics*) kaže (Spencer 1978: 236):

Očinstvo uobičajeno podrazumijeva vlasništvo nad sredstvima kojima se djeci i uzdržavanima pruža pomoć i takvo vlasništvo nastavlja se pod takvim oblikom vladavine. Ali u razvijenim nacijama ne samo da ova karakteristika izostaje, već je prisutna suprotna karakteristika. Vlada sada ne podržava one nad kojima vrši vlast, već oni nad kojima ona vrši vlast podržavaju vladu. Pod paternalističkom vladom, onom u pravom smislu te riječi, posjednik moći postaje posjednik sveg ostalog, dobrotvor je za svoju djecu, kao što je i njihov nadziratelj; dok moderna vlada, zajedno s vlašću koja je uglavnom mjera dana od strane onih za koje pretpostavljamo da stoje na mjestu djece, ne može biti u tom smislu dobrotvor, već mora primiti od djece sredstva koja joj omogućavaju da učini nešto za njih.

⁷ Prisila da natjeraju radnike da pristupe sindikatu, a da one koji to odbiju drže nezaposlenima.

Konzervativni liberali smatrali su da pretjeranim intervencionistički mjera-rama koje trebaju donijeti blagostanje, država blagostanja, kao i socijalistička država, u velikoj mjeri guši razvoj privatne inicijative i individualnu slobodu. Ludwig von Mises smatra da je intervencionistička politika države uvijek pogrešna (Mises 1999: 24–25), jer kad se vlada jednom umiješa u tržišne procese, ona se vrlo teško uspijeva suzdržati od daljnjeg djelovanja te upada u začarani krug državnog intervencionizma koji polako doprinosi metamorfozi tržišne ekonomije u plansku ekonomiju, odnosno socijalizam. A socijalizam, izričit je stav konzervativnog liberalizma, predstavlja ropstvo i otvara vrata totalitarizmu. Kako kaže Mises, beskompromisni protivnik države blagostanja, ukoliko država ne pokaže spremnost da prestane s uplitanjem u privredu kad se suoči s neuspjehom svoje prve intervencije, ona postupno povećava opseg svojih aktivnosti tako što će uz svoju prvu mjeru morati dodavati sve više regulacija i ograničenja, a tim putem “ona konačno stiže do tačke na kojoj nestaje sva ekonomska sloboda pojedinca” te “nastaje socijalizam po nemačkom uzoru, tj. nacistička *Zwangswirtschaft*” (Mises 1999: 24). Dakle, konzervativno-liberalnu politiku prema državi blagostanja mogli bismo svesti na to da je vrlo mali put od države blagostanja do socijalizma, a još manji od socijalizma do totalitarizma.

Ovakav odnos prema institucionaliziranoj državi blagostanja rezultirao je i odbacivanjem samog pojma blagostanja. Blagostanje postaje nešto u čije se ime krši načelo jednakosti pred zakonom i guši individualna sloboda različitim oblicima intervencionističko-protekcioniističke politike, nešto što treba osigurati razgranata i neefikasna birokracija u cilju pomoći siromašnima i nesposobnima za rad. Konzervativno-liberalna kritika blagostanja i države blagostanja samo je djelomično bila opravdana – u smislu ukazivanja na opasnosti od birokratizma i činjenice da pretjeranim intervencionizmom vlada guši individualne sposobnosti, slobodu izbora i samostalnost pojedinca – dok je pokušaj uspoređivanja tržišne ekonomije *welfare* kapitalizma s planskom ekonomijom socijalizma bio pretjeran i neodrživ, kao i stav da socijalizam nužno mora završiti totalitarizmom. Međutim, iako su se odrekli upotrebe jedne dobre riječi kao što je blagostanje, konzervativni liberali nisu uspjeli svojom kritikom razmontirati poslijeratni konsenzus *welfare* politike, tako da su politike njihovih vlada iz posljednja dva desetljeća XX. stoljeća ipak ostale unutar problematike *welfare* kapitalizma (Gearey 2012: 4).

5. Zaključak

Pojmu “blagostanje” ne treba ni u kom slučaju davati negativno značenje, kako se to činilo u okviru konzervativnog liberalizma koji je u državi vidio krivca za socijalne i ekonomske probleme. Jer, blagostanje je nešto čemu teži svaki pojedinac – ono je pokretač ljudskog djelovanja i cilj svojstven ljudskoj

prirodi. Dakle, nije sporan pojam “blagostanje”, već je sporno na koji način se ostvaruje blagostanje – intervencijom države ili slijedeći vlastiti interes na slobodnom tržištu bez upliva vladinih mjera. To je i pokazano u genezi teorije blagostanja, pa smo mogli vidjeti da su podjednako i *laissez-faire* doktrina, državni socijalizam i institucionalizirana država blagostanja poznavali ideju blagostanja. Samo što je ova ideja, kao uostalom i ostale temeljne ideje političke teorije, nužno dobila ideološku dimenziju i, sukladno tome, značenje koje je danas dominantno u modernoj političkoj teoriji, koje podrazumijeva aktivnu ulogu države u društvenom životu i čitav skup mjera kojima se popravljaju socijalni položaj određenih kategorija građana. Međutim, ovakav ideološko modificiran pristup urušava samu ideju blagostanja te u startu protivnike etatizma i osjetnog državnog intervencionizma čini neprijateljima. A to je pogrešno jer i oni teže, samo koristeći druge teorijske instrumente, tom vječnom cilju inherentnom ljudskom biću – blagostanju.

Bibliografija

- Barry, N. 2007. *Uvod u modernu političku teoriju* (Beograd: Službeni glasnik).
- Cranston, R. 1985. *Legal Foundations of the Welfare State* (London: Weidenfeld and Nicolson).
- Dokić, M. 2015. “Spencerova filozofija individualne slobode”, *Filozofska istraživanja* 35(1), 137–152.
- Dworkin, R. 2001. *Suština individualnih prava* (Podgorica–Beograd: CID–Službeni list SRJ).
- Ebenstein, A. 2003. *Hayek's Journey: The Mind of Friedrich Hayek* (New York: Palgrave–Macmillan).
- Hayek, F. A. 1965. “Kinds of Rationalism”, *Economic Studies Quarterly* XV(3).
- . 1998a. *Poredak slobode* (Novi Sad: Global Book).
- . 1998b. *Kobna ideja: greške socijalizma* (Podgorica: CID).
- . 2002. *Studije iz filozofije, politike i ekonomije* (Beograd: PAIDEIA).
- Hume, D. 1983. *Rasprava o ljudskoj prirodi* (Sarajevo: Veselin Masleša).
- . 1988. *Istraživanje o ljudskom razumu* (Zagreb: Naprijed).
- Ferguson, A. 2007. *Esej o istoriji građanskog društva* (Beograd: Službeni glasnik).
- Gearey, A. 2012. *Justice as Welfare: Equity and Solidarity* (London: Continuum).
- Gray, J. 1999. *Liberalizam* (Podgorica: CID).
- Keynes, J. M. 2013. *Opšta teorija zaposlenosti, kamate i novca* (Beograd: Službeni glasnik).

- Lakićević, D. 2003. *Metoda i politika* (Beograd: Institut za evropske studije i Centar za liberalno-demokratske studije).
- Laski, H. 1985. *Sloboda u modernoj državi* (Beograd: Radnička štampa).
- Malthus, T. R. 2007. *An Essay on the Principle of Population* (New York: Dover Publications, Inc.).
- Miller, D. 1984. *Philosophy and Ideology in Hume's Political Thought* (Oxford: Oxford University Press).
- Mises, L von. 1999. *Od plana do haosa* (Novi Sad: Global Book).
- Nedović, S. 1995. *Država blagostanja: ideje i politika* (Beograd: Izdavačka agencija "Draganić").
- Puljiz, V. 1995. "Bismarckove socijalne reforme", *Revija za socijalnu politiku* 2(3), 243–247.
- Ravlić, S. 2013. *Sujetovi ideologije* (Podgorica–Zagreb: CID–Politička kultura).
- Rawls, J. 1998. *Teorija pravde* (Podgorica–Beograd: CID–Službeni list SRJ).
- Rousseau, J. J. 1993. *Društveni ugovor* (Beograd: Filip Višnjić).
- Smith, A. 1952. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda knj. I* (Zagreb: Kultura).
- . 2008. *Teorija moralnih osećanja* (Podgorica: CID).
- Spencer, H. 1910. *Social Statics: Abridged and Revised* (London: Watts).
- . 1978. *The Principles of Ethics vol. II* (Indianapolis: Liberty Fund).
- . 1982. *The Man versus the State with Six Essays on Government, Society and Freedom* (Indianapolis: Liberty Fund).
- Street, H. 1975. *Justice in the Welfare State* (London: Stevens & Sons).